

Сергій ЮРЧЕНКО

**НАСЛІДКИ ЗВ'ЯЗКІВ РИМУ ТА СХІДНОГО СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я:
КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР**

*(студент II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Пономаренко Л. В.

У статті відображено наслідки культурних контактів римського світу та Східного Середземномор'я, зокрема з елліністичними країнами; зацентовано увагу на питанні взаємопроникнення культур, релігійному аспекті, окремо приділено увагу питанню філелінізму та виникнення культу імператора в Римі.

Ключові слова: *філелінізм, релігійні культури, культ імператора, мітраїзм, християнство.*

Постановка проблеми. Рим, який почав проводити активну завоювальну політику по відношенню до всього Середземномор'я, зустрівся з величезною кількістю народів та племен, взаємодія яких і їх можлива подальша асиміляція всередину римського культурного простору поступово формувала новий Рим. Саме зустріч римських квіритів зі східним елліністичним простором стає відправною точкою багатьох перетворень, які змінили як і сам Схід, так і буття «вічного міста».

Аналіз досліджень і публікацій. Питання культурних зв'язків між Римським та Східним світом є досить різнопланове, тому окремими його епізодами займалися різні дослідники. У рамках нашого дослідження вагомий пласт становлять твори античних діячів, які виступають для нас формою першоджерел, зокрема, праці Полібія [9], Цицерона [11], Светонія [10] та Плутарха [8]. Окремим епізодам досліджуваної теми була приділена увага в статтях, дисертаціях таких істориків, як А. Беликов [1], Г. Габарашвили [2], О. Джарман [3], А. Ермаков [4], Р. Зуєвський [5], П. Іванов [6], О. Петречко [7], Н. Чеканова [12] та ін.

Мета статті: висвітлити, як саме східний, зокрема, елліністичний світ впливав на римське суспільство та внесок Риму в суспільно-культурне життя країн, з якими відбувалися контакти.

Виклад основного матеріалу. Грецький вплив на римську культуру вважається чи не найбільшим, адже копіювання чи запозичення відбувалося у всіх культурних сферах. Одночасно із цим, цей культурний вплив є і досить специфічним. Римляни чудово розуміли культурну перевагу греків, тому складовою римської ідеології було сприйняття всіх варварами, окрім римлян та греків. В античному баченні світу варварство встановлювалося за такими обставинами, як: етнічність, етичність (або наявність пандей) та філологічність (тобто знання грецької та латинської мов). За двома із цих показників римляни для еллінів були варварами, тобто можна говорити, що в очах грека квірит міг бути лише варваром. Подібна теза підтверджується текстами істориків-сучасників. Так Полібій зазначає, що у 207 р до н.е. родоський посол Фрасікрат, переконуючи етолійців укласти мир із Філіпом, дорікав їм, що союзом із римлянами вони зрадили еллінів на знуцання і образи варварам [9, XI.5.7] або ж у 201 р., агітуючи Спарту приєднатися до коаліції проти Філіпа, було заявлено, що римляни – варвари, вони хочуть поневолити еллінів, вступати з ними в союз непристойно [9, IX.37–38].

Дослідники, аналізуючи грецьку історіографію Тімагена, Помпей Трога тощо, сходяться на думці, що протягом усієї історії ворожнечі греки вважали римлян варварами. Після повного підкорення Балкан Римом, греки почали визнавати військову могутність Риму, але аж ніяк культурну. Хоча, життя під покровительством Риму для грецьких інтелігентів означало можливість у взаємодії з римською елітою та фактичного створення

нової білінгвістичної культури. Подібна ідея була цікава і для самих римлян, що можна буде побачити у виникненні в Римі ідей філеллінства.

Визнанням грецької культурної переваги Римом можуть слугувати «Таскуланські бесіди» Цицерона, де він пише: *«Воістину, у всьому, що дається людям від природи, а не від науки, з нами не йдуть у порівняння ні греки й ніякий інший народ: чи була в кому така величавість, така твердість, високість духу, благородство, честь, така доблесть у всьому, яка була в наших предків? Однак же у вченості і словесності всякого роду Греція завжди нас перевершувала – та й чи важко тут здолати тих, хто не пручався? Так, у греків найдавніший рід вченості-поезія: адже якщо вважати, що Гомер і Гесіод жили до заснування Риму, а Архілох – за правління Ромула, то в нас поетичне мистецтво з'явилося набагато пізніше»* [11, I. 2–3].

Ближче до утворення імперії, римляни знайомились вже не стільки з еллінською, скільки з елліністичною культурою, в основі якої – уже не світогляд громадян, а підданих елліністичних царів. А римлянин хоч і відчував себе достатньо вільним громадянином, але не все могло бути для нього прийнятним. Ймовірно, саме тому елліністичний вплив набагато легше проникав у Рим імператорського періоду, де східні ідеї набули ще більшого забарвлення [1, с. 354].

Наприклад, це вбачається в сильній філелінській позиції деяких принцепсів. Єгипетсько-аравійський та вірмено-парфянський вектори римської політики (саме елліністичні території) потрапили під реалізацію Панеллінської доктрини наступника Траяна, принцепса Адріана, яка полягала в об'єднанні всього грецького світу. Адріан як, філелін, прагнув створити Панеленіон із центром в Афінах. Для заохочення вступу міст, які дійсно могли довести своє елліністичне походження, були здійснені певні дипломатичні кроки. На прикладі Афін, які отримали від Адріана острів Кефаленію, річний запас хліба та великі суми грошей, можна зрозуміти, що отримання дотацій та привілеїв були вдалим маніпулятивним ходом [2, с. 59–63].

Важливою складовою поширення східних «варварських» ідей на Рим стало релігійне питання. Це можна побачити на прикладі поширення в Римі східних культів. Насамперед, поява культів східних божеств на території Риму була знову ж таки пов'язана із поширенням особистісного фактору в римській системі управління провінціями. Активне будівництво храмів, покровительство східним релігійним культам приносило свою лепту в здобуття слави цієї особистості.

Гней Помпей у межах своєї політики на Сході приділив активну увагу культам Венери та Геракла. На думку істориків, культ Геракла, для якого здебільшого були збудовані храми, став близьким для Помпея внаслідок наслідування Сулли, що теж був його покровителем [7, с. 27].

Його наступник, Юлій Цезар, після розв'язання єгипетського питання, завдяки його тісним зв'язкам із Птолемеями починає поширювати культ Венери й Ісиди. Таким чином, саме за часів Помпея та Цезаря релігійні культу елліністичного сходу починають активніше просочуватися в Римську державу [12, с. 99].

Саме ця діяльність у релігійному питанні спричинила зародження на цих територіях «культу імператора» в наступну епоху. Вони прагнули набуття «божественного» статусу, що було можливим у «східному світі». Починаючи з часів правління Олександра Македонського на Сході зароджується явище героїчного апофеозу. Яскравим прикладом є Мітрідат Євпатор, який іменувався як «визволитель усіх греків». Із часу заволодіння Римом усією Малою Азією, ця традиція перейшла на римських магістратів, першим таких почестей відзначився Тіт Квінкцій Фламінін [7, с. 28]. Йому зводилися алтарі, співалися похвальні гімни, приносилися жертви, Плутарх наводить частину одного з таких гімнів [8, Flam. 16–17]:

*«Велику вірність римлян ми шануємо,
клянемося її охороняти,
діви оспівуйте,*

*Зевса великого, римлян та Тіта,
О. Пеан Аполлон! О Тім рятівник!»*

Подібне поширення елліністичних ідей сакральності влади видніється і у відношенні римлян до братів Гракхів, як до «рятівників». Після їх вбивства населення через культ показувало їм свою любов та смуток. Їх статуї ставилися в помітних місцях, земля де їх вбили, оголошувалася священною, сюди приносилися плоди першого врожаю.

Юлій Цезар, окрім поширення східних культів, отримав і власний культ. Цезар отримав власні «божественні почесті» – «caelestes honores». На одній зі статуй Цезарю був наданий титул напівбога. Під час календарної реформи п'ятий місяць був названий в його честь, а незадовго до своєї смерті отримав титул «Юпітер Юлій» та статус божества Divus Julius. Згідно декрета Сенату він отримував жерця власного культу, державний храм та державну колісницю pulvinar для розміщення свого зображення, а, отже, ставав фактично на рівні з іншими римськими богами [3, с. 77–81].

За часів Римської імперії поширення культу імператора лише збільшувався в масштабах. На прикладі Октавіана Августа, культ якого поширювався на провінції, і відрізнявся залежно від традицій та звичаїв населення окремої провінції. Саме за часів Августа в культі імператора з'явилося поклоніння генію (життєвій силі) принцепса та був заснований компітальний культ у Римі, у рамках якого і здійснювалося поклоніння генію принцепса [3, с. 85–90].

Яскравим прикладом спроби глибокого укорінення подібної сакралізації влади є принцепс Калігула, який майже вимагав поставити його статуї серед пантеону богів. Він став з'являтися на публіці в образі Юпітера з позолоченою бородою і золотими блискавками в руці. Він міг з'явитися з тризубом Нептуна або з кадуцеєм Меркурія. А то й зовсім одягався в шовк і поставав в образі Венери. Сам же себе Калігула йменував, як deus – бог. Як пише Светоній: «Однак його переконали, що він піднявся вище і принцепсів і царів. Тоді він почав приставати вже на Божу велич» [10, Cal. 22].

Подібна ситуація набувала обертів, особливо це помітно на прикладі принцепса Доміціана Флавія, який теж іменував себе богом. Светоній вказує, що одного разу Доміціан почав урядовий лист від імені прокураторів такими словами: «Государ наш і Бог велить...» – і із цих пір повелося називати його й у письмових і в усних зверненнях тільки так» [10, Dom. 13.2]. Саме всі попередні процеси поступово перетворити принцепса на аналог східного монарха, що почалося з епохою Домінату, розпочатою Діоклетіаном наприкінці III ст. н.е., коли імператор фактично отримав необмежену владу.

Сакралізація різних аспектів життя римлян не зупинялася лише на владній гілці й охопила різні стани суспільства. Прикладом цього явища стає поширення релігії мітраїзму в II–IV ст. н.е. серед римської армії. Це був культ «містерії Мітри», або ж «містерії Персів» Культ найбільше поширився серед римських легіонів, що перебували в прикордонних провінціях [5, с. 18–19].

Враховуючи те, що римська армія в II – особливо в III ст. н.е. (епоху солдатських імператорів) була реформована й по суті своїй нагадувала своєрідний civitas, проникнення різних ідей на межі світів є зрозумілим явищем. Адже в результаті міфологічна Мітра відображала еталон дисциплінованості та слухняності солдата, виконувала волю божества Ахура-Мазди (Юпітера), як це робила армія щодо волі імператора. У боротьбі із Сонцем (Геліосом) Мітра є вдалим борцем, який з усією повагою відноситься до свого супротивника. Водночас Мітра виступає в ролі патрона, має біля себе декілька клієнтів, а, отже, стає відображенням чоловічих якостей справжнього римського громадянина [6, с. 73–74].

Іншим і найбільш поширеним у подальшому вченням, про яке варто сказати, є християнство. Попри активне гоніння, переслідування юдеїв, християнство в результаті охопило територію всієї Імперії. Дослідники це пояснюють рядом причин. На своєму початку християнська релігія мала переважно місіонерський характер, тому її апостоли та проповідники намагалися донести її у всі куточки імперії. Цьому давала змогу римська

терпимість до інших релігій, які визнавала римських богів. Важливим став фактор поширення Римом власної культури по всій імперії, фактично утворюючи єдинокультурність, водночас не пригнічуючи традицій інших народів, тому частина апостолів мала сформоване імперське мислення. Так, наприклад, апостол Павло під час своїх мандрів по імперії не стикався зі складнощами пересування по її території, або не мав непорозумінь з іншими язичниками, що пояснюється формуванням спільної лінгвістичної культури на Сході та Заході імперії. А, отже, саме тут ми можемо говорити не лише про елліністичний вплив Сходу, а і про романізацію східного суспільства, яке отримувало в користування не лише римське право, а й римську культурну складову. Фактично Рим позиціонував себе як «світову державу» із міцними суспільним життя та єдністю життєвих порядків. Це дозволило в подальшому християнам відобразити Небесну монархію, яка існувала паралельно із вселенською монархією Риму й із початку IV ст. поступово витіснити інші релігійні культури серед населення, навіть уже згаданий мітраїзм [4, с. 54–59].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Питання зв'язку римського та східного світу є досі маловивченим питанням, яке вимагає подальших досліджень, але під час здійсненої розвідки, ми можемо впевнено сказати про те, що із самого початку історії Риму, його зв'язки з еллінським, а потім і всім елліністичним світом, стали невід'ємною складовою його історичного розвитку. Отримавши у свої володіння величезні простори Східного Середземномор'я, Рим розпочав складний процес синтезу двох різних світів, спочатку на умовах білінгвістичного світу римлян та греків, а потім поширивши цей процес на всі елліністичні країни. У результаті Рим усе більше набував у своїх реаліях східних ознак у сфері дипломатії, релігійному аспекті, відношенню до влади та її сакралізації, та навіть армії. Саме проникнення елліністичного світу царів у римську сутність породило римську імперію в тому вигляді в якому ми її отримали.

Проблематика, що розглядається, має значні перспективи до подальшої її розробки, адже пласт інформації, необхідний для повного розкриття питання, досить значний і має можливості перерости в нове дослідження.

Список використаних джерел

1. Беликов А. П. Рим и эллинизм. Основные проблемы политических, экономических и культурных контактов: дис... д-ра ист. наук : 2005.02. 002 / Ставроп. гос. ун-т. Ставрополь, 2003. 422 с.
2. Габарашвили Г. Д. Особенности провинциальной политики императора Адриана. *Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*. 2023. № 1. С. 49–55.
3. Джарман О. А. Культ императора в Древнем Риме и Италии в межзаветную и раннехристианскую эпоху. *Христианское чтение*. 2012. № 2. С. 56–118.
4. Ермаков А. В. Сущностные характеристики раннехристианской церкви и роль христианской общины Рима. *Вестник МГПУ*. №4 (20). 2015. С. 54–59.
5. Зуевский Р. Римский митраизм. *SCRIPTORIUM: гісторыя старажытнага свету і сярэдніх вякоў*. URL: <https://hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/Scriptorium/3/Zuevsky.pdf> (дата звернення 20.11.2023) (дата звернення 17.10.2023).
6. Иванов П. В. Распространение митраизма как проявление маскулинных тенденций в религиозной жизни поздней Римской империи. *Вестник Тамбовского государственного университета*. 2004. Вып.4. сер. Гуманит.науки. С. 64–75.
7. Петречко О. М Релігія як інструмент політики Помпея Великого. «Древности», Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2017. С. 26–33.
8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. В двух томах. Т.І. Москва, 1994. 702 с.

9. Полибий. Всеобщая история. Т. I (кн. I-V). Москва, 1890. URL: <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1445001000> (дата звернення 20.11.2023).
10. Светоний Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Москва, 1993. URL: <https://psylib.org.ua/books/svetoni/index.htm> (дата звернення 20.11.2023).
11. Цицерон Марк Туллий. Избранные сочинения. Москва, 1975. URL: <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1422368001> (дата звернення 20.11.2023).
12. Чеканова Н.В. Религиозно-культурная традиция в политической практике Гая Юлия Цезаря. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 2. 2005. Вып.1. С. 97–111.

УДК 94(3)''11/16''93(045)

Наталія ГРЕЧКА

«МОЛОТ ВІДЬОМ»: ІСТОРІЯ ТА СПОСОБИ ВИКОРИСТАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

*(студентка II курсу (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Марченко О. М.

У статті здійснено аналіз трактату «Молот відьом» Г. Крамера та Я. Шпренгера для розкриття темних аспектів інквізиційних практик та їхнього впливу на суспільство Середньовіччя через вивчення різновидів та методів використання цього твору в судових процедурах. Дослідження цього трактату дає змогу осмислити історію відьомства та інквізиційних практик, а також відображає релігійні та культурні наративи середньовічного суспільства.

Ключові слова: Середньовіччя, марновірство, магія, інквізиція, «Молот відьом», відьми, суспільство.

Постановка проблеми. Трактат «Молот відьом» визначався як жорстокий інквізиційний інструмент, який використовувався для виявлення та покарання тих, кого вважали «відьмами» в Середньовіччі. Аналіз «Молота відьом», за авторства Г. Крамера та Я. Шпренгера, розкриває різноманіття та методи його використання в судових процедурах, вказуючи на темні аспекти інквізиційних практик та їхній вплив на соціальну динаміку того часу. Розгляд цього інструменту дозволяє глибше зануритися в історичний контекст та критично оцінити етичні та правові аспекти його використання. Дослідження вказаного трактату стає ключовим для розуміння та оцінки темної сторони історії, що вплинула на формування сучасних уявлень про правосуддя та права людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема, пов'язана з «Молотом відьом» та інквізиційними практиками, визначається існуванням значної кількості досліджень, присвячених цьому питанню, однак ми назвемо лише декілька. Вчені проводили глибокий аналіз трактату «Молот відьом», висвітлюючи особливості їхнього підходу до визначення «відьомства» та інквізиційних методів [3]. К. Маккей і його праця «Молот відьом: повний переклад» не лише надає переклад трактату, але і глибоко аналізує історичний та літературний контекст, у якому виникла ця праця. Він розглядає роль авторів, політичні, соціальні та релігійні обставини часу написання, стилістику та мову тексту, а також вказує на можливі етнічні та культурні впливи. Зазначена робота відкриває глибші шари розуміння «Молота відьом» та його роль у контексті інквізиційних практик, вносячи цінний внесок у вивчення історії та культурних аспектів періоду [2].

Дослідник М. Саммерс у праці «Молот відьом» Генріха Крамера та Джеймса Шпренгера» провів докладний аналіз трактату, ставить його в контексті часу його написання і надає коментарі до тексту, щоб допомогти читачам краще розуміти зміст та ідеологічні підстави. Його робота є важливим внеском у розуміння історії відьомства та інквізиційних практик у середньовіччі, а також відображає підхід до вивчення теми через призму релігійного та культурного контексту [6].